

УДК 821.161.1-31'255.4=161.2" 193"

**“ТАРАС БУЛЬБА” В УКРАЇНСЬКИХ ШАТАХ:
ПЕРЕКЛАД ТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ**

О.А. Кальниченко, Н.М. Кальниченко (Харків)

*На відзнаку 65 річниці від дня народження В'ячеслава Карабана
та Олександра Чередниченка*

У статті розглядається роль перекладу у формуванні національної свідомості як шляхом відбору чужоземних текстів для перекладу, так і шляхом розвитку стратегій перекладу. Аналізуються українські переклади “Тараса Бульби”, зокрема переклад А. Василька (Андрія Ніковського) 1930 р., у якому перекладач здійснив спробу “зворотного перекладу”, зберігаючи особливості Гоголівської мови, цілком у відповідності із “стилізаційним перекладом”, який у ті роки захищав теоретично Володимир Державин.

Ключові слова: історія перекладу, стратегія перекладу, український переклад, вибір, формування національної свідомості.

Кальниченко А.А., Кальниченко Н.Н. “Тарас Бульба” в українських одеждах: перевод и формирование национального сознания. В статье рассматривается роль перевода в формировании национального сознания как путем отбора для перевода иноязычных текстов, так и путем развития стратегий перевода. Анализируются украинские переводы “Тараса Бульбы”, в частности, перевод А. Василько (Андрея Никовского) 1930 г., в котором переводчик попытался осуществить “обратный перевод”, сохраняя особенности языка Гоголя в соответствии со “стилизационным переводом”, который в те годы отстаивал теоретически Владимир Державин.

Ключевые слова: история перевода, стратегия перевода, украинский перевод, выбор, формирование национального сознания.

O. Kalnychenko, N. Kalnychenko. Taras Bul'ba in Ukrainian Garb: Translation and National Identity Formation. The paper deals with the role of translation in formation of national identities through both the selection of foreign texts and the development of discursive strategies to translate them. The case of Ukrainian translations of Nikolai Gogol's *Taras Bul'ba* is especially revealing for the purpose, the 1930 translation by A. Vasyly'ko (Andriy Nikovskyi) who attempted to do a “back translation” preserving the peculiarities of Gogol's language in accordance with “stylizing method” of translation put forward in 1927 by Volodymyr Derzhavyn being the most attention-grabbing.

Key words: translation history, strategy of translation, Ukrainian translation, selection, formation of national identity.

Тьотя Мотя до Мазайла: ... Всі козаки говорили по-руському. Донські, кубанські, запорозькі. Тарас Бульба, наприклад...

Дядько Тарас витріщивсь: Хто?

Тьотя Мотя: Тарас Бульба, Остап і Андрій – і я не знаю, як дозволив наш харківський Наркомос виступати їм і співать по-українському, та ще й де?.. У городській опері. – Сто... Сто ж просто безобразіє!

Дядько Тарас нарешті очувся, аж захлинувся: Тарас Бульба? Бульба Тарас? Остап? Андрій? Га?

Тьотя Мотя: Що?

Дядько Тарас: Говорили по-московському?

Тьотя Мотя холодно: Що з вами?

Дядько Тарас: По-московському, га?

Тьотя Мотя: А ви думали по-вашому, по-хохлацькому?

Дядько Тарас: Тарас Бульба?.. Ніколи в світі.

Тільки по-українському! Чуєте? виключно по-українському...

Тьотя Мотя.: Єтого не может бить!

(Микола Куліш. Мина Мазайло)

Переклад, як стверджує Лоуренс Венуті у своїй нещодавно висунутій гіпотезі, може сприяти формуванню національної свідомості як шляхом відбору чужоземних текстів для перекладу, так і шляхом розвитку стратегій перекладу [35]. Випадок з Миколою Гоголем, який писав російською мовою, але чиї художня мова, мотиви, теми були вкорінені у рідній українській землі, є особливо цікавим випадком з точки зору створення національних образів у перекладі, оскільки він є центральною фігурою як для російського, так і українського націоналізму, і його твори зіграли ключову роль у формуванні обох [34]. Говорячи про переклади та переробки з Гоголя українською мовою, які від часу видання у 1850 році у Львові “Тараса Бульби” та в 1859 році у Саратові “Опытя переложения украинских повестей Гоголя на малороссийское наречие” Мордовцева не переривалися, треба зауважити, що вони викликають не лише науковий або читацький, але й суспільний резонанс. У передмові до I тому запланованого п’ятитомника перекладів творів Миколи Гоголя українською мовою у видавництві “Книгоспілка” протягом 1929–1932 року за загальною редакцією І. Лакизи та П. Филиповича, з яких побачили світ лише три, Іван Лакиза писав, що Гоголь є “барометром, що ним можна було вимірювати занепад і піднесення громадських настроїв, стежачи за тим, як сприймали Гоголя” [19, с. VII]. Особливо показовим є “Тарас Бульба”, у якому Гоголь додержувався стилістичної орієнтації на мовний колорит українського народного епосу і який існує в двох варіантах: українофільському 1835 року, що його було вперше перекладено українською лише 2005 року В.Шкляром, і русофільському 1842 року (з полоно- та юдофобськими елементами), що саме його було канонізовано у царській Росії і в Радянському Союзі і включено до реєстру класичної російської літератури. Як сказав Є.Сверстюк, Гоголя “перевдягли

й дали йому постійну московську прописку” [30, с. 16]. Переклад “Тараса Бульби” за ред. І. Малковича та Є. Поповича, випущений видавництвом “А-ба-ба-га-ла-ма-га”, є комбінацією з двох Гоголівських варіантів: у другий, в основі якого лежить переклад М. Садовського, виданий 1910 року, редактори додали найпатріотичніші для українця місця з першого. Цей переклад, не кажучи вже про переклад Василя Шкляра, здійняв цілу бурю в російськомовних виданнях, що стоять на охороні малоросійського статусу України, адже, за словами відомого гоголезнавця Павла Мехеда, ця повість є своєрідним ідеологічним міфом, що означив один із можливих історичних шляхів українства – розчинення в “російському морі” [25]. “Ця ідея обумовлює значущість твору саме для російської державницької свідомості. Тому суперечки, що виникли з приводу перекладу, а ширше – інтерпретації повісті, далекі від філологічних тонкощів (це – лише інструмент): вони радше у площині драматичного діалогу двох народів і принципів їхнього співіснування” [25, с. 8]. Зляться зоїли передусім на те, що у деяких українських виданнях слова “Россия”, “Русская земля”, “русская сила” передано через “Україна”, “український” або “козацький”, “наш” тощо. “Проте хай навіть переклад “А-ба-ба-га-ла-ма-ги” неправильний, можна поправити в разі чого, але чи є він спрямованим проти Росії, чи є це “замашкой украинской натурь”, як висловився у російському часописі “Родина” у статті “Замашка украинской натурь: “Тарас Бульба” в самостийном переводе” В’ячеслав Прокопенко?” – ставить питання Ігор Оржицький [28] і на чисельних прикладах доводить, що “в українській історіософській та психолінгвістичній рецепції Гоголя немає нічого особливого, такого, що не прозвучало б раніше у Російській імперії, Радянському Союзі, незалежній Росії без якихось нагінок на авторів цих думок за їхній сепаратизм [28, с. 380]”. До того ж “Тараса Бульбу” видавала не тільки “А-ба-ба-га-ла-ма-га”, а й “Наукова думка”, що 2008 р. започаткувала семитомник, у якому принаймні ці слова подані у повній відповідності з ідеологічно чистим текстом перекладу А. Хуторяна, вміщеним у тритомнику

1952 р. [9]. (Між іншим і знаменитий український режисер та актор Микола Садовський (Тобілевич) також використав у своєму перекладі, опублікованому у 1910, 1916, 1928 та 2009 роках, обидві версії. Він залишив зміни, які Гоголь запровадив у сюжет, але прибрав всі ті шовіністичні та пафосні фрази, що прославляли царя, які Гоголь додав до редакції 1842 року).

Крім того, існують й інші українські переклади “Тараса Бульби” другої версії. Першим перекладачем повісті став один із зачинателів українського театру у Галичині Петро Головацький (1821–1853), чий переклад “на галицько-руській язык”, коли все українське йменувалося “руським”, було видано у Львові у 1850 (під криптонімом П. Д. Ф. Гимъ) та перевидано 1910 рр., а уривки з нього включалися у галицькі шкільні підручники. Переклад здійснювався з “Тараса Бульби” від 1842 р., подарованого старшому брату Петра відомому етнографу та лінгвісту “московфілу” Якову Головацькому, але Петро скрізь викинув прикметник – “российский”, замінивши на “руській”. Перший переклад повісті, що його було опубліковано в межах Російської імперії, виконав педагог та літератор Михайло Лободовський (1841–1919) [6] (Київ, 1874), якого було звільненого з посади учителя Городнищенського парафіяльного училища Черкаського повіту на Катеринославщині, зокрема, за цей переклад “Тарас Бульби” українською мовою, за словами Є. Чикаленка, на “дуже круту українську мову”, публікація якого була помічена цензорами лише через рік, коли помічник попечителя Київського учбового округу, ініціатор і натхненник “Емського указу” або “Закону Юзефовича”, Михайло Юзефович скористався цим перекладом, як приводом для репресій на українське слово, що вилилися в Емський указ 1876-го, а Третій відділ зацікавився текстом та особою автора. М. Юзефович у докладній записці від 1875 р. “О так называемом украинофильском движении” закидав українофілам такі провини: “... пустил в ход по копейным ценам свои тенденциозные издания в том числе искаженную переделку на малорусском наречии Гоголевского Тараса Бульбы, где все слова: Россия, рус-

ская земля, русский устранны и заменены словами: Украина, украинская земля, украинец, а в конце концов пророчески провозглашен даже свой будущий украинский царь!” [24]. Видавець даремно передруковував кілька сторінок, бо невдовзі було затверджено сумнозвісний Емський указ царя Александра II від 1876, яким, зокрема, заборонялося а) ввіз “каких бы то ни было книг, издаваемых за границею на **малорусском наречии**”, б) друк “каких бы то ни было оригинальных произведений или **переводов**...” і який діяв три десятиліття (до 1905 року), призупинивши розвиток української мовної культури [29, с. 374]. Але окрім київського видання 1874 існує ще одне видання 1883 року, харківське [7]. Перекладач той самий – М. Лобода: так він зазначений у першому виданні, а в другому, стилістично значно переробленому, як М. Л. У рецензії на перевидання перекладу Миколи Садовського у 1928 році Павло Филипович писав: “Колись А. Ніковський в рецензіях на переклади “Тараса Бульби” – М. Уманця (Комарова) й М. Садовського (1-е вид.) – визначав (в “Раді” 1910 р.), що обидва перекладачі, передаючи ті місця, де Гоголь використовував “український народній епос”, не мали “сміливости” чи “творчої ініціативи в повертанню “Тараса Бульби” на лоно його природної мови”. Лободовський (якого А. Ніковський оминав – “щось надто оригінальне”) таку ініціативу виявляв і досить влучно [33, с. 180]”.

На початку ХХ століття світ побачили нові переклади повісті М. Гоголя “Тарас Бульба”: Василя Щурата (Львів, 1900; перевидання: Львів – Золочів, 1901; Львів, 1918), С. Віля (справжнє ім’я – Лесь Гринюк (1883–1911)) (Коломия, 1909, Вінніпег, 1918), Михайла Комарова (1846–1913) (під псевдонімом М. Уманець) (Одеса, 1909) та вже згаданий переклад М. Садовського, про який критик Михайло Лукашевич у “Книгарі” після передруку у 1918 році писав: “читавши сторінки „Тараса Бульби” в перекладі М. Садовського, спадає на думку, що цей, добре зроблений переклад, буде останнім, що чудові сторінки Гоголівської творчості на українській мові виграють в красі й характерности, як виграла ціла низка сторінок „Тараса Бульби”, в котрому

одразу зникла так звана „екзотичність”, і постаті козаків стають перед нами цільними й живими, а деякі сторінки перекладу придбали характер зразкового для шкільного вживання матеріалу” [21]. Зауважимо, що і в галицьких перекладах на межі ХІХ–ХХ століть “руський” послідовно замінювалося на “український”. А коли за браком кращого перекладу 1928 року було перевидано переклад М. Садовського, то П. Филипович писав: “Переклад М. Садовського має безперечну цінність, хоч перекладач не намагається точно додержуватись оригіналу, не ставить перед собою також суто стилістичних завдань. Звичайно, цей переклад не “буде останнім”, як пророкував в “Книгарі” (ч. 10) М. Лукашевич, бо художньої довершеності йому бракує. Мова в ньому добра, але трохи спрощена, і треба визнати, що в старому перекладі М. Лободовського (М. Лободи, цитуватиму 2-е перероблене видання 1883 р.) поруч з низкою невдалих висловів і чудернацьких іноді новотворів (це-ж 80-ті роки!) є окремі місця та вирази, що з художнього погляду краще передають урочистий та почасти архаїчний стиль Гоголів [33, с. 181]”.

У 1920–30 роки історична повість “Тарас Бульба” видавалась у перекладі Володимира Супранівського (1891–1946?), (Коломия, 1924, 1929) Миколи Садовського (1856–1933) (Київ, 1928), А. Василька (справж. – Андрій Ніковський (1885–1942)) (Харків, 1930), а також 1937 р. – без імені перекладача (Київ-Одеса: “Молодий більшовик”, 1937). Переклад Антона Хуторяна (1892–1955), в тритомнику Гоголя 1952 року, строго йде за редакцією 1842 року, і є абсолютно буквалістичним. “А відхилення трапляються тільки по “партійній лінії”, зокрема, натомість буквального “Прощавайте, панове-браты, товарищи” (саме так говорить реальний, “російськомовний” Тарас) у Хуторянина Бульба каже коротко: “Прощавайте, товариші”, – відзначає Максим Стріха [32, с. 282]. І саме цей переклад регулярно перевидався з тих пір у самих різних видавництвах (“стілки разів пішов на загальну духовну споживу”, як висловився В. Радчук), включаючи академічний семитомник за редакції П. Михеда та двотомник видавництва Малковича

“А-ба-ба-га-ла-ма-га” під назвою “Микола Гоголь. Найкращі українські переклади у 2-х томах”.

Порівнюючи тексти Гоголя з російською мовою, Й. Мандельштам у 1902 році зауважував, що “мовою душі” Гоголя була українська, що Гоголь про себе *перекладав* звороти, слова, буквально, підлаштовуючись до російської мови [23]. “Сила та магія мови гоголівських творів, – пише Юрій Барабаш [1, с. 46], – у вражаючій гнучкості, адаптивності механізму внутрішньомовного “переналагоджування”, відбору стилістичних засобів для оптимального вирішення того чи іншого художнього завдання”. Гельсінгфорський професор Й. Мандельштам... писав: “... Гоголь береться за ту чи іншу мову, виходячи з того, в яку думка вкладається поетичніше, легше, яскравіше”. “...Із розмаїтої мішанини Гоголь виварює *свою мову*”, якій саме й судилося “стати на три чверті російською літературною мовою; і – навіть змінити ту саму мову, у якій Гоголь почував себе інколи чужоземцем” [3, с. 230]. У притаманній для автора наведеної характеристики манері тут виражено *парадокс мови Гоголя*. З цим парадоксом, до речі, пов’язана давня проблема, яка проте останнім часом набула актуальності, – перекладу творів Гоголя українською. Зрозуміло, що за будь-якого перекладу відхід від першоджерела та пов’язані з цим втрати так чи інакше неминучі, проте “у випадку Гоголя” вони особливо болісні, тому що здатні викликати стирання унікальності російсько-української мовної дихотомії (“розмаїтої мішанини”), стандартизацією неповторимо *гоголівської* мови, по суті – як не дивно це прозвучить – втратою нею української складової. Адже естетична функція останньої розкривається саме і лише у *концептивному контрапункті* з російським компонентом мовної дихотомії. Без цього Гоголь вже не буде *Гоголем* [1, с. 46]”.

Тому серед численних українських перекладів “Тараса Бульби” найцікавішим для перекладознавця є переклад А. Василька (псевдонім відомого журналіста і міністра іноземних справ в уряді Прокіповича Андрія Ніковського, якого на момент виходу тому вже було заарештовано) [8], опублікований у 1930 році, у якому перекладач здійснив спро-

бу “зворотного перекладу”, зберігаючи особливості Гоголівської мови, цілком у відповідності із “стилізаційним перекладом”, який у ті роки захищав теоретично Володимир Державин [10; 15, с. 119-210].

Олександр Білецький писав 1929 року, що погляд на художнє значення перекладів українською мовою докорінно змінився: якщо недавно якийсь читач дивувався “бесцельной траге сил и средств”, яку він бачив у виданні українською мовою класиків, “которых можно прочитатъ по-русски”, і якщо сама думка про можливість передати великі твори світової літератури “простою” і “бідною” українською мовою здавалася дикою, то вже на 1928–29 роки поява багатьох безперечно цінних перекладів заставила цього самого читача визнати, що він неабияк помилявся [2, с. 89; 15, с. 377–378]. Українська мова виявилася цілком на рівні вимог, які перед нею ставили тематика та стиль перекладених творів, а затрата сил та коштів на видання класиків виправдала себе сповна. Вони є живим спростуванням думки про непотрібність й даремність перекладів з російської мови на українську. “Правильно, звичайно, що український читач може прочитати в оригіналі будь-який твір російської літератури. Але й для звичайного читачького сприйняття, – у відношенні його інтимності, більшої зворушливості, і отже, дієвості, – не однаково, чи сприйнятий цей твір на російській мові, яка звучить по-чужому, чи на інтимно-близькій та рідній мові українській. Тим більше не однаково для сприйняття творчого, для сприйняття майстра-професіонала, бо тут втілення майстерності “іншомовного” художника засобами та силами рідної мови часто багато й по-новому висвітлюють письменнику той матеріал, яким він розпоряджається у своїй оригінальній творчості” пояснював необхідність українських перекладів з російської Н. Гаврашенко [5, с. 152].

Як зауважував Володимир Державин: “Переклади художніх творів робляться взагалі з метою: 1) щоб ознайомити нарід із змістом чужої літератури; сюди зараховується, наприклад, безліч белетристичних перекладів, що з’являються щороку на книжному ринкові і не претендують, звичайно, ні на яку художність; 2) для розвитку та збагачен-

ня власної літературної мови; у такому випадкові, зміст перекладеного твору стає за об’єкт літературного наслідування і, так би мовити, приводом до здійснення художніх можливостей, що криються в рідній мові; це дуже поважний та цінний в культурному відношенні рід літературної та мовної творчості, та це, власне кажучи, вже не переклад, бо в ньому художній бік оригіналу не відтворюється, а навпаки, систематично замінюється іншим, принципово різним; 3) художній перекладу вузькому розумінні цього слова, переклад-стилізація, зустрічається порівнююче рідко і вимагає, як від перекладача, так і від читача високого рівня літературної та мовної культури; за те він намагається передати саме художнє (а не ідейне чи психологічне) значіння оригіналу і всієї зв’язаної з останнім літературної епохи: а це завдання варто праці. Віршований переклад, що орієнтується по самому своєму завданню на художній бік твору, нічим іншим як стилізацією і бути не може: в противному випадкові, він перестане бути перекладом і може оцінюватися тільки як самостійний поетичний твір [11, с. 160; 15, с. 186]”.

В іншому місці Державин писав, що стилізаційний переклад – це такий переклад, “що намагається віддати не лише змістову сторону твору (хоча б, навіть, у всіх його найтонших відтінках), а й сторону стилістичну, тобто художні особливості мови; задля цього перекладач має право відходити від “коректної” загально-літературної мови, використовуючи в міру змоги і менше звичайні, зокрема архаїчні, стилістичні варіанти [13, с. 220]”. В. Державин говорить про переклад-стилізацію, підкреслюючи цим настанову на “чужомовність” та рішуче пов’язуючи цю настанову з естетичною цінністю перекладу. “Перекладна робота приймає той чи інший вигляд, в залежності від основного стилістичного настановлення перекладача: так перекладач може архаїзувати і модернізувати оригінал; може, шукаючи для нього найприродніших відповідностей у своїй мові зайти так далеко, що надасть йому зовсім інший національний кольорит; може навпаки, додержуючи специфічних рис чужої мови, варваризувати переклад як із погляду

словника, так і з погляду синтакси. Говорячи про переклади “з установкою на чужомовність” та “з установкою на мову свійську”, А. Федоров посилається на статтю В. Державина у «Плужанині» (1927, ч. 9) та на його класифікацію перекладів (переклади аналогічні та омологічні).” – стверджував тоді ж Микола Зеров [14, с. 766].

Переклади з Гоголя 1929–1930 рр. є чи не першими творами українського белетристичного перекладу, в якому цей принцип реалізовано систематично і з цілковитим художнім успіхом. У 1930 році Єлізавета Старинкевич в огляді української перекладної літератури за 1929–30 роки пише, що “можна вказати, наприклад (крім відомих віршованих перекладів Рильського, Зерова, Драй-Хмари), на зразковий у стилістичному відношенні переклад Бублик-Гордон “Мадам Боварі” Флобера”, переклади В. Підмогильного з Мопассана, А. Любченка з Доде. Але й вона так само виділяє серед усіх перекладів доби переклади творів Гоголя: “виключно вдало передані у всій своїй стилістичній оригінальності (Твори, т. I, ред. Лакизи та Филиповича – Книгоспілка 1929)”. Тут перекладачі не лише вдало справилися з основним завданням – досить важким – передати гоголівський гумор, але й надали викладу багато своєрідного, що вже слід віднести на рахунок творчого хисту та чуткості до можливостей мови. “Творчість” тут, звичайно, не має нічого спільного з тими “відсебеньками”, додаваннями від себе, до яких охочі саме перекладачі, позбавлені мовного такту; у перекладі з Гоголя всі своєрідно трактовані місця мають певний зв’язок із стилем першоджерела, вони його підкреслюють і увиразнюють; за пасивнішого перекладу Гоголь неодмінно потьмянів би, втратив би багато чого із своєї колоритності” [31]. Тієї ж думки був й інший рецензент цих книгоспілчанських перекладів, за словами Ілька Корунця “найбільш фаховий та найактивніший критик прозових і поетичних перекладів того часу” [17, с. 190], Володимир Державин: “Спираючись на загально-визнану тепер відносно “двохмовність” раннього Гоголя, перекладачі (А. Харченко, Д. Ревуцький, М. Рильський, А. Ніковський, М. Зеров, С. Тита-

ренко) й редактор стилістичної сторони видання (А. Ніковський) уважно й систематично використали не лише ті українізми Гоголеві, які є в остаточній редакції тексту, а й ті, що їх повно в чернетках рукописів (з цих рукописів, на жаль, лише частина дійшла до нас). Крім того, широко використано й Гоголеві словнички українських народніх слів та “технічних” термінів. Отже, тут максимальною мірою було здійснено принцип “зворотнього перекладу” і це, щодо перекладу Гоголевих “Вечорів” є найправильніша – і разом з тим найтрудніша – метода художнього відтворення. Додамо ще, що перекладачі не побоялися включити в текст перекладу відносно мало вживані чи архаїчні елементи Гоголевої української лексики, наприклад “заручений” (“жених”) стор. 36; “ферт” (“франт”) стор. 120; 213, “люлька з мосянжовою оправою” (“в медной оправе”) стор. 18” [12, с. 218–219; 15, с. 179–180]. Перекладачі взагалі дбали, щоб використати всі ті українські слова, з яких міг би скористатися Гоголь, коли б писав відповідні оповідання (з їхнім специфічним, тематично-стилістичним спрямуванням) українською мовою, – писав далі критик, – а “це означає на практиці, насамперед, рішуче відмовлення від банальної модернізації Гоголевого стилю й ретельне уникання неологізмів (кінця XIX сторіччя й сучасних). Ось кілька характерних прикладів “З приміток до тексту” А. Ніковського: “Надрюкував” даємо через “ю” за тодішньою українською літературною традицією” (стор. 8) [12, с. 219; 15, с. 180]. Найбільших труднощів завдавав, безперечно, переклад “Тараса Бульби” (переклав А. Василько), – наголошує Державин, – “бо в цьому творі Гоголь додержував стилістичної орієнтації на мовний кольорит українського народнього епосу далеко вільніше й не послідовніше, ніж стилістичної орієнтації на мову полупанків українських – в побутових повістях “Миргороду”: та й від наслідування “гіпер-романтичної” стилістики Марлінського (в першій редакції твору) залишилось дещо і в останньому викладі. Отже, завдання перекладача ускладнюється: чи слід “виправляти” окремі стилістичні непослідовності (зокрема, модернізми) Гоголеві, додержу-

ючи послідовніше за самого автора основної орієнтації його на народний епос чи не слід? [13, с. 220; 15, с. 207]”. А. Ніковський дає відповідь, що слід. За браком місця наведемо лише один невеликий фрагмент з перекладу “Тараса Бульби” А. Васильком (Ніковським), який беремо наважання.

На полках по углам стояли *кувшины, бутылки и фляжки* зеленого и синего *стекла*, резные серебряные *кубки*, позолоченные чарки всякой работы: *венецкой, турецкой, черкесской*, зашедшие в светлицу Бульбы всякими путями через третьи и четвертые руки, что было весьма обыкновенно в те удалые времена. Берестовые скамьи вокруг всей комнаты; огромный стол под образами в парадном углу; широкая печь с *запечьями, уступами и выступами, покрытая цветными, пестрыми изразцами* – всё это было очень знакомо нашим *двум молодцам*, приходившим каждый год домой *на каникулярное время*, приходившим потому, что у них не было еще коней, и *потому, что не в обычае было позволять школярам ездить верхом. У них были только длинные чубы*, за которые мог выдрать их всякий козак, носивший оружие. Бульба *только при выпуске их* послал им из табуна своего пару молодых *жеребцов*.

На полках по кутах стояли *глины, бутлі й пляшки* з зеленого й синього *шкля*, різьблені срібні *келехи*, золочені чарки всякої роботи, – *венецької, турецької, черкеської*, – заблукані до Бульбиної хати всяко через треті й четверті руки, що було зовсім таки за звичай у ті молодецькі часи. Берестові лави кругом усеї хати; великий стіл під образами у покуті; широка піч із *запінками, карунками і прискалками, викладена колірним ярим кахлем*, – все було звикле *двом нашим молодикам*, що приходили щороку додому *на час вакаційний*, – власне, приходили, бо не мали ще коней *та й звичаю такого не було, щоб школярі та могли верхи їздити. Мали самі до довгі чуби*, що всякий козак при зброї міг їх на-смикати. *Вже як кінчали науку*, послав Бульба їм з табуна свого пару молодих *огирів*. (Переклад А. Василька)

Як бачимо “зворотній переклад” А. Ніковського отримав найкращі оцінки як у критиків, однак, у подальші часи, навіть незалежної України, цей переклад, попри всі високі оцінки, став неприступним для читача через вилучення з бібліотек і не перекладувався. Чому ж так сталося? Адже перші два томи – “Вечори на хуторі” (перший том) та “Миргород” (том другий) – творів Гоголя українською мовою, які видала 1929 та 1930 років “Книгоспілка”, містять переклади, які, за оцінкою Сергія Білоконя, “одна з вершин перекладацтва Розстріляного відродження. Переклади конгеніальні до текстів великого Гоголя. Враження таке, що саме так вони вийшли б із-під його пера, якби він писав рідною мовою [4, с. 7]”.

Стратегії перекладу, що мають справу з такими двома основними завданнями як вибір джерельних текстів для перекладу та розробка методу перекладів цих текстів, неодмінно виникають як реакція на внутрішню ситуацію в культурі й обумовлюються цілою низкою чинників: не лише культурних, але й політичних та економічних [36]. Важливі суспільно-політичні події того часу (національне пробудження та українські незалежні уряди 1917–1920 рр., громадянська війна, українізація – коренізація 1923–27, пов’язана з мріями про світову революцію та різким зростанням внаслідок індустріалізації україномовної долі у населенні міст, її поступове припинення, сталінські репресії та Голодомор) та еволюція ідеології партії більшовиків у бік націонал-більшовизму (культ особистості та сильної держави у дусі великодержавності царату, русоцентризм та русифікація), які важливі події науково-культурного життя (утворення Академії Наук України у 1918 році, запровадження української мови та українознавства в школах, а потім знищення національних закладів та національної інтелігенції) не могли не вплинути на долю українського перекладацтва. Перші п’ятнадцять пореволюційних років були періодом великого піднесення й активізації перекладацької діяльності, коли поруч із практикою розвивалася й теорія перекладу [18, с. 94]. Але з остаточним припиненням українізації в 1933 році все різко зупинилося: більшість

імен перекладачів та дослідників перекладу заборонено навіть згадувати, самих їх вислано чи знищено, їхні праці, як переклади, так і теоретичні публікації, також заборонені й вилучені з бібліотек. Припинення українізації, розгром українського національно-культурного життя супроводжувалися намаганнями радянського уряду обмежити сфери вживання української літературної мови (наприклад, цілковите виключення її з армійського життя, з технічних жанрів тощо), а також зусиллями очистити її від європеїзмів, незнаних у російській мові, та включенням деяких суто російських слів і конструкцій, всілякими потугами перетворити її на регіональну “другу мову”, тобто встановити ієрархію мов, як в середні віки, що в перекладі веде до збільшення буквалізму. Різко зменшується й кількість та якість рецензій на переклади. Відбуваються певні зміни в перекладацьких нормах. Наприклад, якщо переклади з мови-посередника вважалися в 1920-і рр. за не дуже прийнятні (див., напр., рецензію Г. Майфета на переклад з французької “Декамерона” Боккаччо – перекладати з перекладу “значить подвоювати, якщо не підносити до квадрата” хиби та шорсткі місця [22], то відтоді на тривалий час переклад з мови-посередника (виключно російської) стає звичним (напр., див. виступ Миколи Лукаша 1956 р. з критикою цього поширеного явища, особливо перекладу “Дон Кіхота” В. Козаченком та Є. Кротевичем [20]), а в суспільних науках навіть обов’язковим.

У 1934 році у журналі “Мовознавство” у статті “Націоналістичні перекручення в українських перекладах творів Леніна” Наум Каганович (1903–1938), щойно “призначений директором Інституту мовознавства, на той час майже цілковито спустошеного звільненнями та арештами, керівником усіх мовних видань і проєктів” (Шевельов), виступає із звинуваченнями “перекладачів-націоналістів” у прагненні відірвати українську мову від російської: “Перше видання українського перекладу творів Леніна, що його редагував М. Скрипник, спотворене і перекручене націоналістами. Перекладачі-націоналісти з підтримки Скрипника провадили курс на відрубність української мови, на штучне

її обмеження, курс на мову німецьких і польських фашистів. Зміст творів Леніна сфальсифікований, спотворений і брутално перекручений. У цій „роботі” мовознавці-націоналісти спиралися на формалістичний підхід до перекладу, підхід, що живить буржуазну мовознавчу практику, зокрема шкідницьку практику українських буржуазних націоналістів [16, с. 11]”. Розпочинається ліквідація “націоналістичного шкідництва”, адже ці слова стають директивами для перекладу з російської мови максимально буквалістичним способом. Відтепер Сталінський режим прагне до відвертого регулювання художнього вислову, включаючи не лише вибір текстів, але й перекладацький метод. Відтепер, за словами Степана Ковганюка [26, с. 60], переклади позначаються “всесковуючою тяжкою печаттю буквалізму”. Багато щойно перекладених в Україні текстів перекладаються заново (наприклад, твори Леніна та Гоголя). Заново перекладається й “Тарас Бульба”. Наведемо той же фрагмент у новому перекладі Антона Хуторяна (1952):

На полицях по кутках стояли *глеки, суїї й пляшки* з зеленого й синього *скла*, різьблені срібні *кубки*, позолочені чарки всякої роботи: *венеційської, турецької, черкеської*, занесені в світлицю Бульби всякими шляхами через треті й четверті руки, що було дуже звичайним у ті молодечі часи. Берестові лави кругом усїєї кімнати; величезний стіл під образами на покуті; широка піч з *запїчками, приступками й виступами, викладена кольоровими строкатими кахлями*, – все це було дуже знайоме *нашим двом молодцям*, що приходили кожного року додому *на канікулярний час*; приходили тому, що не було ще у них коней, і *тому, що не було звичаю дозволяти школярам верхи*. У них були тільки довгі *чуби*, за які міг наскубати їх усякий козак, що носив зброю. *Вже як випускали їх Бульба* послав їм з табуна свого пару молодих *жеребців*. (Переклад А.Хуторяна)

Порівняємо уривки з перекладу А. Василька (Андрія Ніковського) та Антона Хуторяна, адже навіть такого невеликого фрагменту достатньо, аби побачити зміну методу. У перекладі А. Ніковсько-

го дихотомію російсько-української мовної стихії вдається передати дихотомією сучасної української мови та елементів архаїчної чи діалектної української, тобто у перекладі зберігається унікальність “розмаїтої мішанини”, внаслідок чого враження роздвоєності залишається, адже саме елементи екзотичного чи архаїчного і створюють аналогічний до ідеалекту Гоголя вражаючий ефект. І навпаки переклад А. Хуторяна характеризується стандартизацією неповторимо гоголівської мови, втратою нею української складової, попри майстерність перекладача та його гарну українську мову. Вільно чи не вільно, але у своєму перекладі А. Хуторян прагне якомога зблизити українську мову з російською і уникає питомих українських слів. Але чи є від того його переклад ближче до російського тексту Гоголя?

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш Ю. “Своего языка не знает...”, или Почему Гоголь писал по-русски? / Ю. Барабаш // Вопросы литературы, 2011. – № 1 – С. 36-58.
2. Белецкий А.И. Переводная литература на Украине / А. Белецкий // Красное слово. – 1929. – № 2. – С. 87-96.
3. Белый Андрей. Мастерство Гоголя / Андрей Белый. – М. : МАЛП, 1996. – С. 230.
4. Білоконь С. Такий несучасний класик / С. Білоконь // Літературна Україна. – 2009. – № 13. – С. 1, 7.
5. Гаврашенко Н. Максим Горький в українських перекладах / Н. Гаврашенко // Красное слово. – 1928. – № 5. – С. 151-153.
6. Гоголь М. Тарас Бульба: Виклад Гоголів / М. Гоголь [Пер. М. Лободи]. – Київ: Типографія М.П. Фрица, 1874. – 172, IV с.
7. Гоголь М. Тарас Бульба / М. Гоголь [Пер. М. Л.]. – Харків: Печатня Окружного Штаба, 1883. – 235 с.
8. Гоголь М. Тарас Бульба (пер. А. Василька) / М. Гоголь // Гоголь М. Твори. Т. 2. Миргород. К. : Книгоспілка, 1930.
9. Гоголь М. Тарас Бульба: Повість / М. В. Гоголь [Пер. з рос. А. Хуторяна]. – К. : Дніпро, 1984. – 94 с.
10. Державин В.М. Проблема віршованого перекладу / В.М. Державин // Плужанин. – 1927. – № 9. – 10 (13–14). – С. 44-51.
11. Державин В.М. Наші переклади з західних класиків та потреби сучасного читача / В.М. Державин // Червоний шлях. – 1930. – № 10. – С. 160-168.
12. Державин В.М. [Рецензія] / В.М. Державин [Рецензія] // Критика. – 1929. – № 7-8. – С. 218–222. – Рец. на кн.: Гоголь М. Твори. Т. 1. Вечори на хуторі під Диканькою: Повісті від па-
- січника Рудого Панька [П. Куліша] / М. Гоголь; заг. ред. І. Лакизи та П. Филиповича; стиліст. ред. А. Ніковського. – [Харків] : Книгоспілка, б. р. – LXIV, 234, XXXVI с. 13. Державин В.М. [Рецензія] / В.М. Державин // Червоний шлях. – 1931. – № 3. – С. 218-221. – Рец. на кн.: Гоголь М. Твори. Т. 2. Миргород / М. Гоголь; заг. ред. І. Лакизи; стиліст. ред. М. Зерова та А. Харченка. – [К.] : Книгоспілка, [1930]. – LXVI, 256 с. 14. Зеров М.К. [Рецензія] // Зеров М.К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післямова. М. Москаленка. – К. : Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2002. – С. 765-767. – Рец. на кн.: Чуковский К., Федоров А. Искусство перевода. – Ленинград : Academia, 1930. – 236 с. 15. Кальниченко О.А. Українська перекладознавча думка 1920-х – початку 1930-х років. Хрестоматія вибраних праць з перекладознавства / О.А. Кальниченко, Ю.Ю. Полякова. – Вінниця : Нова книга, 2011. – 504 с. 16. Каганович Н. Націоналістичні перекручення в українських перекладах творів Леніна (До питання про синонімію) / Наум Аркадійович Каганович // Мовознавство. – 1934. – № 3–4. – С.9-33. 17. Корунець І.В. Корунець Біля витоків українського перекладознавства / Ілько Вакулович Корунець // Всесвіт. – 2008. – № 1/2. – С. 188-194.
18. Кочур Г.П. Здобутки і перспективи / Г.П. Кочур // Всесвіт. – 1968. – № 1. – С.92-97.
19. Лакиза І. Микола Гоголь // Гоголь М. Твори в 5 т. / За ред. І. Лакизи і П. Филиповича. – К. : Книгоспілка, 1929. – Т. 1. – С. VII-XII.
20. Лукаш М. Прогресивна західноєвропейська література в перекладах на українську мову / Микола Лукаш // Протей / [редкол. О. Кальниченко (голова) та ін.]. – Вип. 2. – Х.: Вид-во НУА, 2009. – С. 560-605.
21. Лукашевич М. [Рецензія] М. Гоголь. Тарас Бульба. Видання Т-ва “Час” у Києві в перекладі М. Садовського. 1918 р. // Книгар. – К., 1918. – №10. – С. 572-573.
22. Майфет Г.Й. [Рецензія] / Григорій Йосипович Майфет // Червоний шлях. – 1930. – № 2. – С. 252-258. – Рец. на кн.: Боккаччо Дж. Декамерон / пер. Л. Пахарецького та П. Майорського; ред. С. Родзевича та П. Мохора; вступ. ст. В. Державіна. – [Харків]; ДБУ, 1929. – Ч. 1. – XXXI, 408 с.; Ч. 2. – 334 с.
23. Мандельштам И. О характере гоголевского стиля. Глава из истории русского литературного языка. / И. Мандельштам. – Гельсингфорс, 1902. – С. 215.
24. Міяковський В. З історії української книжки. Цензурні умови / Володимир Варламович Міяковський // Книгарь. – 1919. – Чис. 27 (листопад). – Колонки 1819-1828.
25. Михед П.В. Проблеми українського гоголезнавства: попередні підсумки й найближчі перспек-

- тиви [Текст] / П.В. Михед // Гоголезнавчі студії : до 200-ліття з дня народження / Гоголезнавчий центр, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, НАН України, Таврійський нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Ніжин, 2008. – Вип. 17. – С. 5-16.
26. Питання перекладу: з матеріалів республіканської наради перекладачів (лютий 1956 року). – К. : Держлітвидав України, 1957. – 208 с.
27. Прохоренко Є.Є. Так чи Гоголь наш? (З історії перекладу творів Гоголя українською мовою / Євгенія Прохоренко // Міжнар. інтернет-конф. “Українська література і загальнослов’янський контекст” 6–8 квітня 2008р. http://bdpu.org/scientific_published/ukr_lit_2008/Prohorenko/view
28. Оржицький І. Українські тлумачення Гоголя: “дозволено цензурою” / І.О. Оржицький // Хист і глузд: Теорія і практика перекладу. – Х. : Акта, 2011. – С. 365-376.
29. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.: До історії громадських рухів на Україні 1860-1870-х рр. – Харків, 1930. – С. 372-381.
30. Сверстюк Є. Різдяний гість Гоголь / Євген Сверстюк // Уряд. кур’єр. – 2003. – 16 січ. (№ 8). – С. 16.
31. Старинкевич Е.И. Проблемы и достижения в искусстве перевода: (К итогам украинской переводной литературы за 1929–1930 г.г.) // Красное слово. – 1930. – Кн. 3. – С. 111–118.
32. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / Максим Стріха. – К. : Факт, 2006. – 344 с.
33. Филипович Павло [Рецензія] / Павло Филипович // Життя й Революція. – 1929. – № 4. – С. 179-183. – Рец. на кн.: Гоголь М. Тарас Бульба. Переклав на українську мову Микола Садовський : Вид-во “Сяйво”. – С. 188.
34. Wojanowska E.M. Nikolai Gogol: Between Ukrainian and Russian Nationalism / M. Wojanowska. – Cambridge : Harvard University Press, 2007. – 448 pp.
35. Venuti Lawrence. Local Contingencies: Translation and National Identities / Lawrence Venuti // Nation, language, and the ethics of translation/ Sandra Bermann, Michael Wood (Eds.). – Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 2005 – P. 177-202.
36. Venuti Lawrence. Strategies of Translation / Lawrence Venuti // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / Ed. M. Baker. – L.; N.Y.: Routledge, 1998. – P. 240-244, 249.